

Ágh István (1938, Felsőöskéz) költő, író, műfordító. A Hetek alkotócsoport tagjaként indult. 1975-ben az Új Írás, 1997–2012-ig a Hírel munkatársa. József Attila-díjas (1969, 1980), Kossuth-díjas (1992), Radnóti- (2008), Prima-díjas (2009) és Balassi Bálint-éremes (2010). Legutóbbi kötetei: *Fénylő Parnasszus* (esszék, 2008), *Hívás valahonnan* (új versek, 2011), *Összegyűjtött versek I–II.* (2013), *Szavak honvágya* (esszék, 2013).

Czigány György (1931, Budapest) költő, újságíró, szerkesztő. Legutóbbi kötetei: *„Kalitkám is madár” – Czigány György költészete – Németh István Péter esszéjével, Zsoltár, Révfalu álom, Kalitkám is madár – összegyűjtött versek.* Fontosabb kitüntetései: Érdemes művész (1988), József Attila-díj (1996), Pulitzer-életmű díj (2000), Stephanus-díj (2004), A Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje (2005), Prima Primissima díj (2006), Magyar Örökség díj (2009).

Csontos János (1962, Ózd) költő, író. A Magyar Nemzet publicistája, a Nagyítás főszerkesztője volt. Legutóbbi kötetei: *Delelő – összegyűjtött versek 2002–2010* (2011), *Volt egyszer egy VÁTI – Egy tervezőiroda története 1950–2000* (Aczél Gáborral és Lukovich Tamással, 2013).

Falusi Márton (1983, Budapest) költő, szerkesztő. Az ELTE jogi karán végzett 2007-ben. A Hírel folyóirat versszerkesztője és a Magyar Művészeti Akadémia munkatársa. Gérecz Attila-díjas (2004) és Junior Prima-díjas (2008). Kötetei: *Hazáig látni* (2004), *Rádnívta ablak, ajtó* (2007), *Fagytak poklaid* (2010), *Virágvasárnapi számbanfutás* (esszék, 2012), *Albérleti fordulónap* (2013).

Fecske Csaba (1948, Szögliget) költő. 1968 óta publikál. Szabó Lőrinc-, Pro Literatura- és József Attila-díjas. Legutóbbi kötetei: *Tolvaj szél* (gyermekversek, 2008), *Akinek arcát viselem* (versek, 2009), *Bibliai történetek gyermekeknek* (2011), *Árnyas kertben* (versek) 2013.

Gászó L. Ferenc (1953, Budapest) író, újságíró, a Magyar Távirati Iroda vezérigazgatója. Korábban volt a Magyar Hírlap, a Mai Nap és az Üzleti 7 főszerkesztője, később a Kossuth Rádió intendánsa, az MTVA közéleti főszerkesztője, majd vezérigazgató-helyettese. Riportkönyvei: *Magyarnak lenni, Dübörög a senki földje.* Riportkönyvei Zelei Miklóssal: *Szépséghibák, A tolvajkules, Tűz is volt, babám!, Örjítő mandragóra, Az elrabolt emberöltő. Erdély, a legnagyobb kisebbség* című szociográfiája 1988-ban az év legjobb riportjának bizonyult.

Gróh Gáspár (Budapest, 1953) irodalomtörténész. A KEH Társadalmi Kapcsolatok Igazgatóságának vezetője. Kutatási területe a XX. század magyar irodalom- és eszméletörténete, a népi irodalom előtörténete, Szabó Dezső írói és ideológiai alkatainak hatása. Legutóbbi kötete: *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

Hegedűs Imre János (1941, Székelyhidegkút) író, irodalomtörténész. Sepsiszentgyörgyön volt gimnáziumi tanár és szakfelügyelő, 1984-ben emigrált Ausztriába. Bécsben és Budapesten él. Legutóbbi kötetei: *A néma esküje* (önéletrajzi regény, 2004), *Benedek Elek* (monográfia, 2006).

Iancu Laura (1978, Magyarfalva) költő, néprajzkutató. Bárka- (2010), Bella István- (2010) és József Attila-díjas (2012). Legutóbbi kötetei: *Karimaiból kihullajt* (versek, 2007), *névtelen nap* (versek, 2009), *Szeretföld* (kisregény, 2011), *Kinek a semmi a mindene* (versek, 2012), *Petrás Incze János* (színmű, 2013).

Jánosi Zoltán (1954, Miskolc) irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Nyíregyházi Főiskola rektora. Legutóbbi kötetei: *„Kő alatti fény”. Ratkó József és „két” nemzedéke* (2005), *„Szólitlak, hattyú” – Válogatott írások Nagy László életművéről* (2006), *„Árnyékodon állva, Babylon”* (2007), *La acogida de Federico García Lorca en Hungría* (2007), *Barbárok hangszerén* (2010).

Kelemen Erzsébet (1964, Edelény) Debrecenben élő író, költő, drámaíró. A Szent József Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégium tanára. Kutatási területe a kortárs irodalom, az avantgárd, a vizuális költészet. Legutóbbi kötete: *Getszemáni magány. Dráma Telemi Pálról két felvonásban – Getsemańska samotošč. Dramat o Pálu Telemi w dwóch aktach* (dráma, 2013).

Kelemen Lajos (1954, Büssü) író, Radnóti-díjas. Legutóbbi kötetei: *Föltett igaz* (versek, 2010), *Égni másért se* (esszék, 2012), *Árnyalatok igazsága* (tanulmányok, 2013), *Szállsz te már; magad... – Tóth Erzsébet költészetéről* (2013), *Tenger; nyújtom kezem* (esszék Kalász Mártonról, 2014).

Kodolányi Gyula (1942, Budapest) író, műfordító, amerikanista, 1969 és 2009 között az ELTE-n és amerikai egyetemeken tanított irodalmat. 1992 óta a Magyar Szemle, 2010 óta a Hungarian Review főszerkesztője. A Magyar Érdemrend középkereszt a csillaggal polgári tagozata kitüntette (2012). Legutóbbi kötete: *A fény rétegei* (esszék, 2010), *Járj merre tetszik* (versek, 2012), *Szólo hangra* (esszék, 2012).

L. Simon László (1972, Székesfehérvár) költő, esszéíró, politikus, az Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának elnöke, a Nemzeti Kulturális Alap alelnöke, korábban elnöke. Az ELTE magyar-történelem szakán végzett. 2004 és 2010 között a Magyar Írószövetség titkára. 2012-től közel egy évig az Orbán-kormány kulturális államtitkára, jelenleg kormánybiztos. József Attila-díjas (2007). Legutóbbi kötete: *Polgári kultúrpolitika. Eredmények és dilemmák* (2014).

Marsall László (1933, Szeged – 2013, Budapest) költő. 1957-től 1971-ig a Magyar Rádió munkatársa volt, 2000-től a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Kitüntetései: József Attila-díj, Déry Tibor-díj, a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje, Kossuth-díj, Arany János-díj. Legutolsó kötetei: *Holnapután?* (versek, 2005), *Szikrák és tövis* (versek, rádiójátékok, prózai írások, 2008).

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító, a Kilencek költőcsoport tagja. A Széphealom Könyvműhely igazgatója, 1992-től 2008-ig az Írók Szakszervezetének főtájkára. József

Attila- (1993), Prima- (2007), Bethlen Gábor- (2009) és Partiumi Írótkbor díjas (2013). Legutóbbi kötete: *Bolygópályák* (versek, 2010). *Ismernek téged* (2014).

Péntek Imre (szül.: Molnár Imre, 1942, Lenti) költő, író, szerkesztő. Az ELTE magyar-filozófia szakán végzett 1966-ban. A Kilencek költőcsoport tagja. 1990-ben létrehozta az Árgus című folyóiratot.

2003-tól Zalaegerszegen él, a Pannon Tükör főszerkesztője. József Attila- (1994) és Bethlen Gábor-díjas (2009). Legutóbbi kötete: *Félrebeszéd* (versek, 2009).

Réfi János (1972, Sümeg) költő, tanító, gyógypedagógiai tanár. Elnyerte a Kortárs portugál költészet műfordítói pályázatának (2003) és a „Szonettek – főhajtás Faludy Gyórgy emléke előtt” költői verseny (2010) első díját. Kötetei: *Angyal kísér* (2004); *Rainer Maria Rilke: Őszi nap* (műfordítás, 2006); *Erósz vonásai* (2008); *Faludy mozaik* (2010).

Attila-díjas (2007). Legutóbbi kötetei: *El perro* (*A kutya*, versek spanyolul, 2010, Miami), *Calul lacurilor* (*Ló a tavon*, versek románul és magyarul, 2011, Nagybánya).

Szentmártoni János (1975, Budapest) költő, író, a Magyar Írószövetség elnöke. Volt a Magyar Napló szerkesztője, a Könyves Szövetség elnöke. Gérecz Attila- (1995), Édes Anyanyelvünk- (2004) és József

Attila-díjas (2007). Legutóbbi kötetei: *El perro* (*A kutya*, versek spanyolul, 2010, Miami), *Calul lacurilor* (*Ló a tavon*, versek románul és magyarul, 2011, Nagybánya).

IRATKOZZON FEL A

Magyar
Napló

LEVELEZŐLISTÁJÁRA!

Csatlakozzon elektronikus
hírlevelünk népes olvasótkborához,
és a jövőben tájékoztatást kap
rendezvényeinkről,
új kiadványainkról.

Küldje el nevét és e-mail címét az
info@magyarnaplo.hu e-mail
címmre, vagy iratkozzon fel
honlapunk Hírlevelé rovatában:
http://www.magyarnaplo.hu

**Megjelent az
IRODALMI MAGAZIN
legújabb száma!**

A MAGAZINT KERESSE A NAGYOBB ÚJSÁGÁRUSOKNÁL VAGY

WWW.MAGYARNAPLO.HU OLDALON!

facebook

Csatlakozzon Ön is
a Magyar Napló
népes táborához
a Facebookon!

www.facebook.com/MagyarNaplo

Kozmikus szél

Beszélgetés Kodolányi Gyulával

(Kodolányi Judit felvétele)

– *Valamennyiünk életútjának kulcsát a gyerekkor rejti. Generációdnak van egy külön titka is. Ahogyan a XIX. század magyarságának arcát 1848–49 tükre mutatta, a XX. század második felében éltekét 1956, természetesen mindazzal, aminek a forradalom volt a középpontja. Akkor már gimnazista voltál, aki koránál fogva már nemcsak kivételesen érzékenyen reagál a világra, de nagyon sok mindent meg is ért belőle. Hogyan épült az életedbe ez a sorsfordító élmény?*

– Jellemző az egész alkatomra és életpályámra, hogy egyfelől mindig volt bennem valamilyen komolyság és szellemi koraérettség, másfelől mindig volt bennem valami megkésetttség; kivéve a házasságot. Érzékeltem a politikai valóságot, de a gyermek felfokozott fantáziájával és szorongásával, amelyre a kor elég okot adott. Amikor a Mindszenty-per folyt, én hat-hét éves voltam, és anyám, miközben hallgattuk a közvetítést a perről, nagytakarítás közben éppen kinyitott egy nagy ágyat. Én titokban rettegve kémleltem, hogy nincs-e egy kis rádióleadó elrejtve az ágyunkban, mint ahogy az „imperialista összeesküvőknél” volt az szokás. Mert apám „rádiós” volt, elektronikai mérnökként ő vezette a Magyar Rádió műsorszóró rendszerének újjáépítését és továbbfejlesztését a háború után. De azt is jól tudtam, hogy ízig-vérig „reakciós” ember. Rettegtem, mert apám állandóan és hangosan hallgatta a Szabad

Európát és a BBC-t. Máshol már elmondtam, hogy amikor a front közeledtek a nácik elrendelték a lakihegyi tartalék adó felrobbantását, kollégái segítségével ő rejtette el a Bakonyban, nagybátyám, Kodolányi János útmutatása szerint. Ezzel az újra összeszerelt adóval indult meg az országos rádióadás 1945-ben. Ő úgy csinálta végig aztán a többéves adóállomás-építési projektet, hogy a „Standard-kémper” nyomozása kapcsán egyszer vizsgálati fogságba került. Csak azért engedték ki hetek után, mert a mérnök kollégái, akik közt volt régi kommunista, azt mondták Gerő Ernőnek, aki akkor újjáépítési miniszter volt, de valójában a rendszer második legerősebb embere, hogy nem tudják végigvinni a munkát apám szakmai tudása nélkül. Úgyhogy a perkoncepcióból akkor őt, gondolom, kitörölték az ÁVÓ-n.

Szüleim világosan jelezték nekünk véleményüket a Rákosi-rendszerrel, apám egy-egy szavával, fintorával, anyám egy-egy legyintéssel. S persze hallottuk az utcán, pajtásaink közt a Rákosi-vicceket, rigmusokat. „Megnyertük a széncsatát, bezárták az iskolát.”

1956. október 23-ára térve: néhány osztálytársam, mint például Vasy Géza, tudta, hogy most valami nagyon fontos dolog fog történni, és elmentek az egyetemisták tüntetésére – én nem éltem annyira együtt a napi történésekkel. A forradalom során később is eredményesen tudtak visszatartani apá-

mék attól, hogy elmenjek megnézni a harcokat. Azért még így is majdnem lelőttek. Kas Iván barátom elevenítette föl nemrég, hogy a harcok szünetében elmentünk kenyérért egyszer hárman Angyal Jánossal, a későbbi parodistával, aki felettünk lakott a Kanizsai utca 35-ben. Úgy hírelt, hogy a Körtér közelében egy pékségben árusítanak kenyeret, és így elengedtek bennünket otthonról. Ahogy a Fadrusz utcából kifordultunk a Bartók Béla útra, hirtelen, mint a kavicsok, úgy pattogtak körülötünk a járdán a golyók. Ez volt az az idő, amikor az ávosok cirkáló autókából – mentőautókból is – rálőttek a kenyérért sorban álló emberekre. Föl sem fogtam, hogy meg is halhattam volna ott, alig tizenöt évesen. Volt pajtásom, aki a harcokban elesett.

A forradalom életem meghatározó élménye maradt: én is úgy éltem át, mint ahogyan a magyarok többsége, nagyon nagy reménykedéssel. Kisétáltunk szüleinkkel a Körtérre, amikor eljött az a néhány napnyi felszabadult, békés időszak, amikor a falak tele voltak röplappal, számtalan új újság jelent meg, és őrizetlen perselyekbe, nyitott kosa-

rakba gyűjtötték a pénzt az elesettek családjának. Olyan volt a hangulat, mint egy búcsúban: mindenki felszabadult volt, és az emberekben túlradt a szeretet.

Aztán következett november negyedike hajnala. A Bartók Béla úton, a mi irányunkból özönlöttek be a szovjet tankok a Petőfi laktnya felől, rengtek a falak az óvóhelyen az ágyúlövésektől. Később tudtam meg, hogy apám el akart menni velünk Amerikába. Ő akkor 45 éves volt, a szakmájában nagyon elismert mérnök, jó nemzetközi kapcsolatokkal. De anyám nem volt hajlandó elmenni a négy gyermekkel, márpedig ő igen erős akaratú ember volt. Ez döntött. Mind a kettejükben nagyon erős volt a magyar érzés és a hovatartozás érzése, de talán így volt törvényszerű: a férfi vállalja a kalandot, a nő mindig a földön is áll. Aztán végigéltük a megfélemlítés éveit, amelyek ott, a Lágymányoson nagyon súlyosak és olykor groteszkek voltak. Egyik szórakozásunk az volt, hogy a régi típusú, nyitott peronos villamosokról menet közben föl-le ugráltunk. Egyszer én is leugrottam a 18-as villamos lépcsőjéről, még mielőtt megállt volna a Bartók Béla úton, a Gárdonyi-szobornál, és ott termett két rendőr, bevitték a kapualjba, ott tuszkolgattak és azt üvöltözték, hogy ellenforradalmár vagyok. Egyébiránt a kettős nyelv korszakában nőttünk fel, és ennek tökéletesen tudatában voltunk. Jól tudtuk használni, több-kevesebb megalkuvással és rezzenéstelen szerepjátszással a nyelv hivatalos változatát, ha kellett. Még a legegyszerűbb osztálytársaim is.

A József Attila Gimnázium, ahova jártam, olyan iskola volt, ahol a KISZ megalakulásának évé-

ben összesen 17-en léptek be a KISZ-be vagy hatszáz diák közül. És én egyetlenegyszer sem mondtam a forradalomra senki kedvéért az egész Kádár-korszakban, hogy ellenforradalom.

– *Nemcsak az iskola volt jó, kiváló osztály- és iskolatársaid is voltak.*

– Sok tehetséges ember tanult ebben a gimnáziumban, későbbi neves zenészek, színészek, sportolók és tudósok. Reál-osztályba jártam, és mérnök, matematikus beállítottság volt az osztálytársaim többsége; a maguk pályáján nagyon szép karriert futottak be. De általában nagyon tisztességes, hallatlanul jó értékrendű osztály volt ez, s azt hiszem, ez jellemző volt az egész akkori József Attila Gimnáziumra.

Két elemből tevődött össze a diákság: a konokul rendszerellenes lágymányosi középosztályból és a kelenföldi, albertfalvai vagányokból. Ezek munkásgyerekek voltak, de éppúgy utálták a bolsevik rendszert, mint mi, lágymányosiak.

– *Mindez megrendítő, katartikus, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy valakiből író legyen, de még nem irodalmi élmény. Így aztán a Műszaki Egyetemen folytattad tanulmányaidat. Hogyan fordultál mégis az irodalom felé?*

– Tévedés volt, hogy a Műegyetemre felvételiztem. Csodálkoztak is az osztálytársaim, hiszen én magyarból, történelemből voltam a legjobb. De apám példáját követtem. Apám művelt és széles látókörű mérnök volt, a zene szeretetét is tőle kaptam. Tehát követendő példa volt számomra. Nagy vonzalom élt bennem a repülőgépek és az autók iránt, és azt gondoltam, hogy ez elég ehhez a pályához. Csak amikor elkezdődött a Műegyetem, a maga rettenetes favá-

gásával az alapozó órákon, géptanul és kémiai technológiával, akkor jöttem rá, hogy ez a dolog nem nekem való. Az volt a szerencsém, hogy a nagybátyámhoz akkor már egy jó éve feljártam, szombat délelőttönként szókratészi beszélgetéseinkre. Kínládásomat látva ő azt mondta nekem, hogy „hagyd ott a Műszaki Egyetemet, és menj el a bölcsészkarra”.

Ezt könnyebb volt mondani, mint megtenni, mert 1961-ben nem lehetett két egyetemre felvételizni, s különösen akkor nem, ha valahová már jártál. De nem hátráltam meg, le tudtam tenni a bölcsész felvételit magyarból és angolból. Mégpedig nagyon sikeresen. Azonban az volt a minisztériumi döntés, hogy dacára a magas pontszámomnak, nem vesznek fel, mert egy másik egyetemre járok. A nagybátyám azonban szólt a felvételem érdekében Aczél Györgynek.

Tudni kell, hogy furcsa, kétarcú időszak volt ez. Egyfelől a terror: Kádárék párthatározatot hoztak arról, hogy a „népi írók” a felelősek a forradalom kirobbanásáért. Másfelől Aczél, akinek akkor emelkedett a csillaga, személyes kapcsolatot tartott fenn vezető „népi” írókkal, akik 1957 elejétől a közélettől visszavonultak. Vissza is szorították őket, hiszen az ő szellemiségük meghatározó volt a politikai forradalomban. Ezt a szellemet az 1945 utáni koalíciós időkben, majd a kommunista hatalomátvétel során fokozatosan föld alá szorították. Ezt a magyar demokratikus szellemet, a magyar közép gondolkodásmódját és mentalitását képviselték a népi írók, a politikai végletek képviselőit leszámítva. A mag, a koalíciós politikával szimpatizáló centrum mindig mérsékelt és demokrata

volt: Illyés Gyula, Tamási Áron, Németh László, a nagybátyám. És ehhez kötődtek a „polgári” oldalról olyan írók, mint Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Szabó Lőrinc. Baráti kapcsolatuk révén ők Illyéshez álltak a legközelebb, de például Szabó Lőrinc másik szívbeli jóbarátja a nagybátyám volt. Ezért volt olyan fontos az ideológusok számára a népi irodalom, ezért törekedett a hatalom az ő megnyerésükre.

– *Kicsit ugyan elkanyarodtunk írói utad fölvezetésétől, de e korszak egyik kulcskérdésénél érdemes elidőznünk.*

– Nem is tudjuk elkerülni. Nemcsak a népiek, hanem a hatalom működésének megértése miatt. A népi oldal hatalmas táborot jelentett, nagy ideológiai és személyes ellentéttekkel. A kulturális politika rá is játszott erre a tagoltságra, miközben maga is kétarcú volt. A kádárizmus céljai közé tartozott, hogy ennek a „népi” gondolkodásmódnak az írmagját is kiirtsák. Ugyanakkor, ha cenzúrázva, válogatva, de 1956 után kiadták azokat a munkáikat is, amelyek korábban nem jelenhettek meg. Mert szükség volt valódi, értékes művekre ahhoz a későbbi felemás kulturális konszolidációhoz, amelyre a hatalom már a megtorlások idején is készült. Tudták, hogy nem lehet Rákosi paranoid politikáját hosszabb távon folytatni, nem lehet pártirodalommal táplálni szellemileg a magyarokat. Elkezdtek a nagybátyám életmű-sorozatának kiadását is. Aczél Györgyben nagy volt az affinitás a tehetséges művészek iránt, volt benne jó értelemben vett sznobizmus, ami, mint tudjuk,

nem minden kultúrpolitikusról mondható el, a politikusi osztályról pedig még kevésbé. Aczél nyitott, rugalmas, ördögien agyafűrt ember volt. Gondolkodásmódjában és személyiségében tökéletesen megfért az, hogy későbbi apósomnál, Illyés Gyulánál vacsorázott egy este, és

Stone Mountain, Georgia, 2007 (Kodolányi Judit felvétele)

másnap reggel betiltotta egy írásának vagy könyvének a megjelenését. Fel is készültek a felek ezekre a vacsorákra, amelyek ugyan a privát szférában zajlottak, de a szó igazi értelmében nem személyes kapcsolatokon alapultak, bár egyesek szeretik e találkozásokat elvtelen kompromisszumok színterének tekinteni. Úgy kell azonban látnunk őket, nemcsak az Illyés és Aczél közöttieket, mint egy totális rendszerben a nemzet nem formálisan kinevezett képviselőinek a hatalom képviselőivel való kommunikációját. Ezek diplomáciai találkozók voltak. A kuruckodó közgondolkodásból hiányzik a diplomácia fogalmának megértése, elfogadása. Pedig ha két ember leül a fehér asztal-

hoz, akkor ott nem születik okvetlenül szövetség, barátság vagy más hasonló kapcsolat. Két ellenséges hadsereg vezetője leülhet egy asztalhoz, akár vacsoraasztalhoz, két ellenséges politikai tábor képviselője is – sőt valakinek ezt meg kell tennie a tábora nevében. A permanens háború és a permanens forradalom fenntarthatatlan életforma. Ez az élet rendje. Kodálynak, Illyésnek és másoknak az volt a szerepük ebben a rendszerben, hogy amennyire lehetséges, sőt azon túl is, artikulálják a nemzet érdekeit és gondolkodását, és képviseljék egy olyan hatalommal szemben, amelyik politikai, formális úton erre nem adott lehetőséget. A valódi kérdés az: ki mit képvisel, hogyan beszél ezeknél az asztaloknál.

A kommunisták nagyon komolyan vették a kultúrát, ideológiai és politikai tényezőként fogták fel. Ráadásul ez a magyar irodalom plebejus és demokrata volt, és komoly része volt a harmincas években a közgondolkodás átalakításában. Ezért is fontos volt Aczélnak, hogy személyes kapcsolatokat tartson fenn a vezető magyar művészekkel már pár évvel a forradalom után. Az összterelt nagygyűléseken még Marosán György és Kállai Gyula üvöltözött és gyalázkodott, de Aczél a háttérben már az enyhülés kultúrpolitikáját készítette elő. S ez a kapcsolatrendszer széles skálán mozgott: így kereste fel olykor nagybátyámat is, és meghallgatta a véleményét különböző dolgokban. E helyzet következményeként kerülhettem én be az angol–magyar szakra, a bölcsészkarra, késve, 1961 október elején.

– *Az alapos kitérő után tehát ismét 1961-ben vagyunk, a bölcsészkaron. A hatvanas évek elejét, a kádári konszolidáció nagy korszakát olykor egyenesen aranykornak szokás tekinteni. Te is így emlékszel rá?*

– A konszolidáció 1965 után jött el. Nagyon nyomasztó időszak volt a hatvanas évek első fele. A bölcsészkaron különösen. Annyit tehetél, hogy meghúzod magadat, és élsz a jobb órák és az olvasás nagy lehetőségével. A nagy előadásokon, amilyenek a magyar szak előadásai voltak, Oláh János barátommal jól elüldögéltünk az utolsó sorban, és szarkasztikus humorról kommentáltuk magunk közt az ideologikus előadók mondatait. Sziget voltunk, s volt még néhány ilyen sziget, de nem ez volt a jellemző. Nekem a szerencsém az volt, hogy az angol volt a másik szakom. Az angol szak akkor kicsi, marginális szak volt, és ez egészen 1971–72-ig, tehát az új gazdasági mechanizmus kibontakozásáig így is maradt. Talán vagy huszonöten vágtunk bele tanulmányainkba az angol szakon. Ott olyan kollégáim voltak, mint például Szegedy Maszák Mihály meg Jeszenszky Géza – szigetek maguk is, akikkel jól megértettük egymást, és barátok lettünk.

– *A szakválasztás többé-kevésbé mindenkinek az életében sorsdöntőnek bizonyult.*

– Sorsdöntő volt! Apámnak köszönhetem az angol nyelvet is. Mert apám erősebbik nyelve a német volt, de azt mondta: „Fiam, az angol a jövő nyelve, és azt kell megtanulnod először, majd aztán a németet.” És talált egy deklasszált nénit (’55-öt írunk, vagy ’56 elejét), akit megbízott a tanítással, és ez a néni járt hozzám angol-

órákat adni. Majd jött a forradalom, s a forradalom után, ’57-től kezdve a nyugati nyelvek második nyelvként való oktatása megkezdődött a gimnáziumokban. Óriási szerencsénk volt, mert egy zseniális angol tanárt kaptunk, Szirbik Ferencet, aki kisgazdapártiként a forradalomban tisztséget vállalt, és ezért büntetésből küldték le gimnáziumba tanítani. Annyira varázsos volt az ő személyisége, hogy mindenki megtanult angolul beszélni ebben a csoportban. Miután Szirbik elment a közgazdasági egyetemre tanítani, én a BBC angol nyelvű programjait kezdtem el hallgatni. Mindenféle műsort – de a BBC-nek voltak kiváló haladó nyelvprogramjai is, és mindez nagyon fölhozott a nyelvértésében. Így aztán az angol nyelv teremtette meg számomra a kiutat a Műegyetemről is, mert olyan magas szintre jutottam addigra az angolsággal, hogy könnyedén tudtam angolul felvételizni. Az angol tanszéken akkor is magas volt a színvonal, az első naptól kezdve minden óra szigorúan angolul folyt. És az angol nyelv nyújtott kiutat, amikor a bölcsészkaron, ami előre látható volt, konfliktusba kerültem a magyar kultúrpolitika fő ideológusainak egyikével. Három-négy is tanított ott közülük a bölcsészkaron irodalmat.

– *Áruld el a nevüket is!*

– Ebben az esetben Király István.

– *Elsőként én is rá gondoltam...*

– Akkor a piros lámpák kigyulladtak bennem: innen el! És mit hoz a sors? Éppen akkor vált lehetővé, hogy valaki egyszakossá legyen, ha a tanszék, ahová menni akart, ezt kérte. Így lettem angol egyszakossá a hatodik félévben. Attól fogva minden energiámat az

angolszász kultúrára tudtam fordítani. Nem kell mondanom, hogy milyen óriási és csodálatos irodalom az angol meg az amerikai. De az angol politikai mentalitás és a középkorban kibontakozott angol költői érzékenység nem áll messze a miénktől. Innen kapcsolataink erőssége a reformkortól kezdve.

Az angol nyelv kitérte az ablakokat a cenzúrázott világunkon túlra. A tényleges enyhülés kezdetekor, 1966-ban lehetővé vált, hogy először menjek ki egy rövid ösztöndíjjal Angliába. És aztán később, ugyanígy az első amerikai kutató ösztöndíjak egyikével Amerikába, a Yale Egyetemre 1972–73-ban. Az elzártágból ki tudtam lépni, és kint egyenlőként beszélgetni írókkal, professzorokkal és az utca emberével. Volt még egy előnyöm is. Már műegyetemista koromban elmentem idegenvezetőnek, hogy anyagilag ne jelentsek terhet a szüleimnek. Voltak egyéni vendégek, akik kísérőt, tolmácsot rendeltek. Ilyenek mellé kerültem. Amikor valami ajándékot akartak adni távozásukkor, akkor azt kértem, hogy küldjenek könyvet. Nagy és változatos angol-amerikai könyvtáram alakult így ki a négy-öt év alatt, amíg idegenvezető voltam. Aztán egy idő után, annyi más magyar értelmiségivel együtt, az amerikai könyvküldő hálózatok címlistáira is fölkerültem, és akkor már nagyon sok társadalomtudományi, ideológiai, filozófiai és irodalomkritikai könyvet kaptam. Olyan is akadt a turisták között, akiknek tolmácsoltam, mint Whitney Brooks, egy nálam jó huszonöt évvel idősebb, igazi kékvérű connecticuti bankár, aki évenként át küldött nekem könyvet. Kisebb könyvtáryra duzzadtak ajándékai: például Jung, Cassirer,

Santayana, Dewey, Jaspers művei. Úgy gondolta, hogy baráti és erkölcsi kötelessége, hogy segítse szellemi tájékozódásomat. Küldte nekem a nagy amerikai prózát és drámát is – Wolfe, Fitzgerald, Hemingway, Faulkner, O’Neill, Tennessee Williams műveit. Feledhetetlen jótevőm volt.

– *Egyszakos angoloként, megszabadulva bizonyos ideológiai nyűgöktől, de azért mégis az akkori magyar realitások közt éltél. Nagybátyád nemcsak egy konkrét segítségnyújtással egyengette sorod alakulását, hanem szellemi neveltetésben is meghatározó szerepet töltött be. Mi az, ami máig hatóan általa épült az életedbe, gondolkodásodba?*

– Nagybátyám „peripatetikus iskolája” egy külön beszélgetés tárgya kellene legyen. A *Szóló hangra* című 2012-es esszékötetemben valamennyit fölillantok e beszélgetések tematikájából. Röviden, nem egészen pontos, de sejtető szavakkal úgy mondhatnám, hogy a nagybátyám a transzcendenciára és az ezotériára irányított a figyelmemet. Tehát azokra a dolgokra, amiket a leghatározottabban utasított el az egész rendszer, mint „idealista mákony”, „szubjektív idealizmust” és egyebet. A vallás fontosságáról rengeteget beszélgettünk. A vallásról, a szimbólumokról, a mítoszokról, a rítusokról. A mélylélektan gondolatairól. Nyilvánvaló, hogy erős fogadóképesség is volt bennem minderre. Témáink közt szerepelt mindaz, amiről a Hamvas-esszék szólnak, mert hiszen az a tudás szervesen bele volt szöve a nagybátyám mitológiai regényeibe is. De nagyon fontos volt a nagybátyám számára az is, hogy feléberesse bennem a magyar nyelv

iránti tudatos szeretetet. És megtanított a valódi történelmünkre is – amelyből a közelmúlt volt előlünk a legjobban elzárva.

– *Az angolon keresztül jutottál vissza a magyar nyelv szeretetéhez?*

– Már sokkal korábban rendszeresen beszélgettünk nagybátyámmal a magyar nyelvről, szavaink etimológiájáról, a középkorról. Aztán a meséket is elemezte. Hozzá kell tennem: abban, hogy költő, író lettem, bizonyosan nagy része van annak, hogy anyám, aki eredetileg színésznek készült, Benedek Elek-meséket olvasott fel nekünk gyönyörűen, meg népköltésből való verseket, amikor még nem tudtunk olvasni. Így nagyon-nagyon korán megfogott engem a magyar népmesék varázsa és egészen különleges világa. És a nyelvezetük. Mert hiszen az, hogy a mesét ki „irodalmiasítja”, ki ad neki írott formát, egyáltalán nem mindegy. Tehát Benedek Elek is a maga nagyon szép erdélyi nyelvén mesél, mint ahogy Illyés is a maga nagyon szép dunántúli nyelvén a saját átdolgozásaiban. És a saját szeretetük nyomát is rajtuk hagyva... De visszatérve témánkra, arra sokáig nem gondoltam, hogy író leszek.

– *Mikor érezted azt, hogy verset is lehet vagy kell írnod?*

– Azt hiszem, hogy az első kísérleteim valamikor a kései bölcsész koromban születtek. Én sohasem voltam praktikusan gondolkodó ember a magam pályáját illetően, és a nagybátyám ebben is rendkívül bölcs volt, mert megértette velem, hogy nem az a fontos: mi a definíciója az én foglalkozásomnak, hanem az, hogy építsem magam fel, és majd a sors eldönti, mi lesz velem, hol lesz a helyem. Egyszer sem mondta azt, hogy

„édes fiam, belőled író lesz”. Azt hiszem, egy komoly mester nem is mondhat ilyet.

A művészi pálya nagyon nehéz és kockázatos vállalkozás. És én a nagybátyámat – vagy az édesanyám nagyenyedi családi köre révén megismert Jékely Zoltánt – olyan óriásnak éreztem magamhoz képest, hogy ép ítélőképességgel csak azt gondolhattam: ha egy író ilyen csodás ember, akkor belőlem soha sem lehet író. Visszatartott az is, hogy voltak versíró iskolatársaim, akik felolvasták a műveiket ünnepélyeken. Nem voltak igazán jó irodalomtanárain, egy sem mondta azt, hogy „kérem, a versnek, a versírásnak nem az a lényege, hogy rímet használunk vagy időmértékes verslábakat, hanem az egy különleges attitűd a világhoz”. Tulajdonképpen a költészet – a költői attitűd – útjára az indított, hogy Jékely Adrienne, Zsoli bácsi lánya egy zsebbe illő, csodálatos világirodalmi antológiával ajándékozott meg. Szerelmesversek sok száz oldalas gyűjteménye volt ez a Móra Kiadó *Világirodalom gyöngyszemei* sorozatából. Tizenhét éves voltam, és folytonosan ezt a könyvet olvastam, elejétől a végéig, vagy csak felülte – és megéreztem a vers erejét és hatalmas eszközárát. Majd pedig tizenkilenc éves koromban a leendő műfordítót ébresztette föl bennem Szerb Antal remek két nyelvű antológiája, a *Száz vers*. De még ekkor sem gondoltam azt, hogy költő leszek. Igazából a költői pályám ott kezdődött, amikor elkezdtem kínlódni harmad-negyedéves bölcsész koromban azzal, hogy Dylan Thomas verseit fordítsam magyarra. Nem sikerültek ezek a fordítások, és nem fejeztem be őket. Valamikor ’65 körül kezdtem verseket írni, néhányat, de azt gon-

doltam róluk, hogy ezek Pilinszky-utánérzések – tehát ezeknek nincsen létjogosultságuk. Azt kell mondanom, hogy majdnem eszelősen igényes voltam, ami azzal függ össze, hogy van bennem egy mérhetetlenül erős vágy a szuverenitásra éppúgy, mint a hűségre és a barátságra. Ez végigvonul az életemen, és ebbe már huszonhárom éves koromban sem fért bele az, hogy másnak a hangján írjak. Kemény önkritikával néztem a produktumaimat.

Az áttörés 1974-ben következett be, amikor harminckét éves voltam, és az első prózaverseimet megírtam. Amikor szembesültem velük, mélységesen megdöbbentem. Egészen mások voltak, mint amit eltervezhettem volna – mintha transzban írtam volna őket. Mint az anya, amikor először bámul rá, hogy milyen is az újszülött, akit oly hosszan hordott ki. Megértettem, hogy most nyertem el az igazi hangomat, olyan hangot, amelyen senki más nem szólal meg. Visszatekintve teljesen természetes, hogy ilyen hosszúra nyúlt a gesztáció időszak a költői pályámon. Hiszen én olyan sokrétűen fogtam fel a világot, mint ahogy az Hamvas Béla *Karneváljában* vagy Ottlik Géza *Budájában* mutatkozik meg. Két, hozzám oly közeli regényben, amelyek közül az egyik még meg sem született akkor, a másik pedig nem jelenhetett meg. Hogyan található rá ösztönösen arra a formára és hangnemre a versben, ebben a tömör és intenzív műfajban, amely azt a komplexitást, sokszólamúságot éreztetni tudja? – ez volt a megoldandó feladat. És a prózaversben találtam rá ennek első eszményi lehetőségére. A célegyenesbe az amerikai és

A tihanyi kertben (Illyés Mária felvétele)

angol versfordításaimmal jutottam, mert ezekben próbáltam ki, milyen új hurokon játszhat a költészet. Amikor az Új Symposion és a Híd közölte ezeket 1970-ben a vajdasági kortársaimmal kialakult barátságaim folytán, azt tekintem a nyilvános költővé uttétésemnek – és jellemző, hogy ez nem Magyarországon történt.

– *Ha azt mondd, hogy első verseidet Pilinszky-utánérzésnek érezted, akkor az Pilinszky elementáris hatását tükrözi. De egy mester hatása igazán akkor érthető, amikor sikerül tőle megszabadulni. Ehhez más hatások kelljenek. Ezekben az években Pilinszky mellett ott volt Weöres Sándor, Vas István, Jékely vagy Juhász Ferenc, Nagy László, és az akkori olyan fiatalok, mint mondjuk Csoóri Sándor vagy Orbán Ottó... Kikre figyeltél, kiktől tanultál, kiknek a hatása segített kiszabadulni Pilinszky teljesen érthető igézetéből?*

– Akiket említesz, azok szinte mind fontosak lettek számomra, költőként is, személyesen is. Sosem felejttem például azt a nyári vasárnap délelőttöt, amikor a

Podmaniczky utca sarkán megvásároltam a friss Kortársat, és benne volt Nagy László egyik hosszú verse – a *Menyegző* vagy *A vasárnap gyönyöre*. Felszálltam az autóbusszra, és hazáig elvarázsoltan merültem a csodálatos versbe. Ugyanígy emlékszem vissza a kinyilatkoztatásszerű pillanatra, amikor a *Babonák napja, csütörtököt* olvastam először egy folyóiratban, Juhász Ferenc nagy versét. Aztán *A szarvassá változott fiút*. Emlékszem a sötét őszi délelőttre 1964-ből, amikor Pilinszky *Rekvium* című verskötetét vásároltam meg a Kossuth Lajos utcában, egy kis csőszerű könyvesboltban a Puskin mozi mellett. És az élet úgy hozta, hogy ezek a nagyszerű költők természetes barátsággal fogadtak bizalmukba, mintha egyenrangú volnék velük, akkor, amikor még egyetlen versem sem jelent meg. Így beszélgetett velem – és Ikával, feleségemmel – Pilinszky egy nyári késő délutánon a Paksi Halászcsermelyben, a hatvanas évek végén. Így fogadott Nagy László pár évvel később, amikor leültünk a Berlin étterem teraszán, hogy meg-

beszéljem vele az angol fordításokat, amelyeket a verseiből készítettem, vagy megbeszéljük az ő Charles Olson-fordításainak egyes pontjait. Úgy figyelt rám, komolyan és természetes nyíltsággal, mint magával egyenrangúra, mint aki számít. Ezért is mondom, hogy a költészet, költőnek lenni különös attitűd a világhoz, magunkhoz és a nyelvhez – és ezt az igazi költők mind jól tudják, és megérik a másikban. Valamilyen nagylelkű világra-nyitottság ez – ez a lényege ennek a magatartásnak, amelyben nem nyilvánul meg semmilyen érdek, félelem és féltékenység.

Amikor első prózaverseimet megírtam, fogalmam sem volt arról, mit érnek a világ szemében, Juhász azonnal közölte őket az Új Írásban, és a többit is utánuk rendszeresen. Ilia Mihály pedig a Tiszatájban, ugyanígy. A nagylelkű befogadásnak, elfogadásnak ezek a gesztusai óriási megerősítést jelentettek nekem, és erejük elkísér a mai napig. Éppenúgy, mint a nagybátyám vagy Jékely atyai szeretete. Ezért van, hogy bármi érhet a „receptióban”, bármilyen elutasítás vagy közöny, nem tud megérinteni. Mert nekem ezek az emberek adtak önbizalmat, és ők neveltek igényességre. Ők a költői védőszelemeim. És vegyük hozzájuk Robert Duncant, Charles Tomlinsont, Tom Raworthöt és más amerikai és angol barátokat, akikről most nincsen mód beszélgetnünk.

– *Talán nem túlzás azt mondani, hogy a sors kegyeltje vagy...*

– Átvonul egy kettősség az életemen. Egyfelől az, hogy burokbán voltam, kívülről nézve különösen. Ez kemény dolog, mert akire így tekintenek, arról azt gondolják, hogy igazából meg nem érdemelt védettséget élvez. A kettősség

másik fele az, hogy minden eredményért meg kellett küzdenem. Mert az ilyen embert nagyon komoly kritika és sok elutasítás éri. Rengeteg bezáruló, rám csapott ajtóval találkoztam, és ez is máig kíséri az életem. Hogy mindez tulajdonképpen nem tudott bennem kárt tenni lelkileg, annak az volt az oka, hogy szeretetet és erőt kaptam az említett védőszelemektől: olyan emberektől, akiket sokkal többre tartottam, mint azokat, akik bezárták előttem az ajtókat.

– *Visszanézve újabb verseid, szonettjeid, könyveid távlatából, hogyan gondolsz vissza első prózaverseidre?*

– Azokat a verseket, tehát a '74 és '79 közötti első nagy prózaversfutam verseit most érvényesnek tartom. Szeretem őket, azt gondolom, hogy azok kész, lezárt, sikerült dolgok, és jó, hogy vannak. Aztán sokat alakult a pályám, és sok más versformát próbáltam ki – ez nagyon helyes és természetes – de a prózaversíráshoz újra meg újra visszatérek. A prózavers skálája óriási, és strukturálható is akár ugyanannyira, mint egy rímes vers.

– *Térjünk vissza még hosszabb amerikai ösztöndíjaidra!*

– Mint említettem, '72–'73-ban a Yale-n töltöttem egy évet, Ikával együtt. Akkor végig tudtam láto- gatni azokat a költőket, akiket addig csak verseikből ismertem és fordítottam. Tehát Robert Duncant San Franciscóban, Denise Lever- tovt Bostonban, ugyancsak San Francisco mellett Robert Creeleyt és másokat. Mind nagyon-nagyon kedvesen fogadtak engem, Creeley- vel később is találkoztam, Dun- cancell volt levelezésünk, meg barátokon át tartottuk a kapcsolatot. Félszeg ember volt, de volt köztünk kölcsönös szimpátiaérezés

– és a verseit nagyon szeretem. A prózaverseimben biztos, hogy ott van az ő hatása is, mint ahogy a Baudelaire- és Rimbaud-prózaver- sek is erősen ott vannak a próza- verseimben, sőt a nagyszerű öreg- kori Illyés-prózaversek is, amit azokból önkéntelenül tanultam. A második utam '84–'85-ben történt, amikor tanítottam Santa Barbarában, és megújultak ezek a barátságok – gyakorlatilag folyta- tódott az, ami elkezdődött '72-ben, és ami azért közben is fennmaradt. Hiszen akkoriban, a hetvenes évek elejétől kezdve átalakul a magyar hivatalos politika a Nyugat iránt, kényszerűségből: be akarják hozni a technológiai, a gazdasági lemara- dást. Attól kezdve a legjobb ameri- kai írók jöttek rendszeresen elő- adást tartani Budapesten, verset felolvasni a költők a bölcsészkarra is. Eleven kapcsolat élt köztem és köztük, bizonyos angolokkal is. Visszatérve egy mondatodra – ami az angol nyelvet mint életem egyik nagy és szüntelen élményét illeti: ha valaki olyan mélyen megismer egy másik nyelvet, mint én az angolt, az egyre jobban fogja becsülni és szeretni az anyanyelvet.

– *Ez apósod meglátása volt, Pá- rizsban, a francia nyelv megismeré- sekör, majd hazatértekor élte át ezt az élményt.*

– Az ő esetében ez hirtelen és drámaiban történt, párizsi ifjúsága alatt, mint az én esetemben. Sokkal többet tudtam már a magyar költé- szetről, amikor az angol-amerikai hatás ért, mint ő a francia élménye idején. De én is azt éltem és élem át, amit ő. Folytonosan a határán élek két nyelvnek, folytonosan átjárók az egyikből a másikba: s az anyanyelvünket, ha lehetséges ezt mondani, egyre jobban tisztellem és szeretem. Egészen kivételesnek

tartom. Nem véletlen, hogy olyan nagy a költészetünk a XX. században, és azt gondolom, minden elfogultság nélkül mondom, hogy az egyik legnagyobb XX. századi költészet a magyar.

– *Mindebből egy világosan látható ív rajzolódik ki. Egy nagyon határozott és formálódó, szélességében és mélységében is fejlődő, kibontakozó, erősödő költészet, ami, azt hiszem, nagyjából a nyolcvanas évek végére, hogy úgy mondjam, teljes virágjában állna és állhatna. De jön egy olyan időszak, amikor a magyar társadalom aztán már végképp nem a költészettel foglalkozik. Már nem kell bizonyos tartalmaknak a költészetbe menekülniük, már nem számít hősiességnek, ha valaki más irodalomeszményt követ, mint amit ajánlanak neki. A nagy változások világában az irodalom, a költészet szerepe, helye is átalakul. Az előbb mondtad, hogy a hatvanas évek végén már jöhettek Magyarországra az amerikai, angol kortárs költők. Miközben a hivatalos kultúrpolitika és politika az egyik fő ellenségének az úgynevezett fellazítási politikát tartotta, és a keleti blokk ideológusai különféle ellenstratégiákon dolgoztak, maga a rendszer szinte követelte, hogy föllazuljon... Így értünk el a nyolcvanas évek vége felé. E változás emberi-költői dimenziójában összekapcsolódhatott a szabadságvágy, a transzcendens nyitottság, vagy akár az ezotéria iránti érzékenység. Mindez egyáltalán nem ütközik a közéletiséggel, mert hiszen lelki-szellemi tartalmait az ember a hétköznapokban is szeretné megélni. Azt hiszem, a hozzád közel álló mesterek, Kodolányi János vagy Illyés közéletiségében sem csak a társadalmi, hanem ez a*

művészi küldetésstudat is ott volt. Ezért nem volt meglepő az 1990 utáni közéleti szerepvállalásod.

– Nagyon örülök, hogy egyben látod a működésemet, hiszen sokan gyanúval nézik szereplésemet a sok szintéren – a költészetben, a tanításban, a Duna-mozgalomban, a közírásban és a diplomáciában. Ha jól megnézzük nevezetes XIX. századi íróink, költőink pályáját, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy nem lehet szétválasztani a közéletet és a magánéletet, a költőiséget. Mi volt Eötvös József? Arany János, Vörösmarty? Író-költő, vagy közéleti ember? Is-is? Vagy semsem? Mi volt Babits, akit az elefántcsonttorony poeta doctusának szeretnek mondani? Költő? Regényíró? Szerkesztő? Vagy értelmiségi, aki hivatalt vállalt a Tanácsköztársaságban, és súlyos csapásként élte meg Trianont, és nem titkolta, hogy gyűlöli a náciizmust? Ezek a dolgok szépen megfértek benne – hiszen a teljességre való törekvés is természetes volt számára. Vagy T. S. Eliot számára. Nem akarom hozzájuk mérni magamat – de csak ilyen ismert példákra érdemes hivatkozni. Hol egyik hajlamunk, képességünk jut térhez, hol a másikat szólítja meg az élet. De az a sokféle ember mind én vagyok. Ártalmas divattá vált a hetvenes évek végétől a hiedelem, hogy gyanús, ha az író és a művész nem marad meg a szakmája falai közt. A szellemi harakirinek egy formája ez.

Annak a nagyon erős függetlenségnek és szabadságvágynak, ami bennem olyan mélyen gyökerezik, két megjelenési formája van. Az egyik az a szigorú művészi erkölcs, amellyel én átéltem azt, hogy modernista vagyok. Tehát, hogy én nem írtam szonettet 1990 előtt, ez,

mondhatnám, szinte egy erkölcsi meggyőződésnek a következménye volt, ami nyilván a kornak volt a jellegzetessége. Hozzáteszem mindjárt, hogy az a kor elmúlt. A másik megjelenése ennek a szabadságvágyamnak viszont az volt, hogy egészen korán, tehát '70-től kezdve biztosan, már rendszeresen részt vettem annak a hálózatnak a kiépítésében, amely fenntartotta az elhallgatott vagy elhallgattatott, magyar ellenzéki értelmiség kapcsolatát a Nyugattal. Nemcsak a művészekkel tehát, hanem diplomatákkal és újságírókkal való ismeretségeim révén is. Ezért engem persze nem szerettek a hatóságok, hogy finoman fogalmazzak. Valójában egy megtúrt ember voltam, akit üzengetve, olykor bokán rúgva, „hagytak élni”, Illyés nemzetközi tekintélye miatt.

A közéletiség Illyés felől, Kodolányi János felől, Bibó felől is számomra teljesen természetes dologként bukkant fel az életemben, de mondhatom azt is, hogy anyai nagyapám, Asztalos Kálmán felől is, aki nagyenyedi ügyvéd volt és Kossuth-párti politikus... Én mindezt nagyon jónak tartom az életemben és a családi tradíciómban.

– *Egy család a maga sok színével, történetének sok olvasatával, tagjainak gazdag életével önmagáért is van, de másoknak is sokat adhat. Olyan, mint – mondjuk – egy diófa. Van termése, de ültethetik az árnyékáért, és tetejébe az egyik legértékesebb bútorfafa is. Mint minden létezőnek, több dimenziója van. Miért pont a költőnek, az írónak ne lenne?*

– Hát igen, mert vannak gyökerei, van koronája. Ha szerencsésje van, és nem egy házfal mellé ültetik, mind a négy világtáj felé egyformán néz...

– *De aki csak az egy dimenzióját nézi, az nem tudja, hogy mi a diófa. Én azt hiszem, hogy az irodalomban is egy kicsit így van, a költő sem csak a költészet dimenziójában él. De azért az irodalmárságot nem feltétlenül csak az alkotásokkal, hanem az irodalmi életben való részvétellel is szokás mérni. Ez persze öncsonkítás, az irodalom önmagára redukálás roppant károkat okoz. De azt hiszem, hogy sajnos, erre mindig mutatkozott hajlam. Már a XIX. században is ezért kapott irodalmi érdemeinél kisebb elismerést Eötvös József. Túlságosan nagy gondolkodó és művelődéspolitikus volt ahhoz, hogy el lehessen ismerni kimagasló érdemeit a magyar regény megteremtésében is, írói és költői teljesítményét. Azért utalok a recepció e sajátos zavarára, mert úgy gondolom, hogy költészeted, esszéid elismerésének egyik akadálya, hogy nem vagy csak költő, író...*

– Nem személyes elismertséggel összefüggésben, de magam is azt hiszem, hogy az irodalmi gondolkodása eléggé beszűkült. És van egy másik szomorú, bár csöppet sem csak korunkra jellemző jelenség is: a kicsinyesség, az egymásra való acsarkodás és az egymás iránti kíméletlenség. Magyar átok ez ma is, ami különösen feltűnik annak, aki ismeri az Amerikában szokásos kollegialitást. Hajlamos vagyok azt mondani, hogy bennünket, mint civilizált, polgári lényeket 1948-tól kezdve egész életvitelünkben, a rítusainkban, érzelmi életünkben, de főleg egymási iránti bizalmunkban nagyon tudatosan elvadították, ilyen kultúránkat elfojtották és szétverték. És ebből még nem tudunk felemelkedni 1989 óta.

– *Nem, a „közép”, a polgárság és az értelmiség még nem épült újra. És ez lenne az irodalom közege és közönsége. De ezt panaszolták fel annyian már a XIX. században, Csokonainak is ez volt az egyik legnagyobb bánata... De térjünk vissza a nyolcvanas évek végéhez, amikor láthatóan, megfoghatóan, nyilvánvalóan beszippantott a közélet, a politika, a család értékrendjében hagyományos magyar szellemiség egy egészen más összefüggésben értelmezhető szolgálata. Aminek az előzményei megvannak a korábbi életében is. Az irodalom világán kívüli kalandozás kapcsolatokban, világlátásban, szemlélődésben nagyon sokat ad, de az alkotásban nagyon komoly akadály.*

– Ez természetesen így van, igaz, az úgynevezett irodalmi életben '90-ig nem vettem részt, bár nagyon erősen benne voltam abban a nagy marginális és underground művészeti kultúrában, amely a középső és kései Kádár-korszakot jellemezte. Csakhogy annak igazán alig volt nyilvánossága addig, amíg a nagy Mozgó Világ fel nem tűnt a hetvenes évek második felében, benne e szubkultúra csúcsaival. A Mozgó körébe Czákó Gáborral való barátságom révén kerültem be.

– *Némi szarkazmussal azt is lehet mondani, hogy (családi kapcsolataid okán) otthonosabb voltál az irodalom történetében, mint az irodalomban, vagyis nemzedéktársaid között, e kicsit ezoterikus, kicsit periférián működő világban.*

– Az biztos, hogy szellemi életem részben élő klasszikusok körében zajlott, hiszen köztük élt a régi barátság, és az életművek még folyamatosan gazdagodtak. De ott volt az említett nagy underground szellemi élete a középső-, késő Kádár-korszaknak, amelynek szub-

kultúrája sok száz, ezer művészt és ellenzékít, az életmód forradalmárait és marginális embereket ölelt fel. Ebben a pezsgésben is alaposan részt vettem. Ott voltam a mindenféle happeningeken, már betiltott vagy később betiltandó eseményeken, ahol a képzőművészek és az irodalmárok együtt voltak jelen; a filmesek – elsősorban Bódy Gábor – kísérleteiben. És hozzá kell tennem, hogy ezek javarészt más emberek voltak, mint akik akkor és azután a nyilvánosságban szerepeltek. Ez a gazdag, izgalmas tenyészet a rendszerváltás után eltűnt, szétfoszlott. Ki túlélte valamilyen módon, ki nem élte túl.

Ami viszont a politikában való részvételt illeti, az '86-ban nyilvánosan is megkezdődött. Az életemben persze sokkal korábban. Barátságom Csoóri Sándorral és Kósa Ferencsel már a hetvenes évek derekán társakhoz kötötte az ellenzékiségemet, s ez vitt el aztán sok közös, nem éppen legális akcióba, majd 1987-ben Lakitelekre, később az MDF-be. Nagy kalandozat, kudarcokat és diadalokat éltünk meg együtt. Egyik szála a közéletiségemnek az ökológiai tudatosság volt, amely verseimben is felbukkan egy természetlény részeként, és politizálódik aztán Endreffy Zoltánnal és Zelnik Józseffel való barátságomban és a Duna mozgalomban.

– *Előkerült most a film, a képzőművészet, korábban a zene. Érzékelhetően fontosak számodra a társművészetek...*

– Nagyon fontosak! Erős vizuális érzékenységet nagyon pallérozta és kibontakoztatta házasságom Ikával, aki a modern művészettel foglalkozó művészettörténész. Rengeteg múzeumot és kiállítást jártunk és járunk végig

együtt a mai napig, és ezek nélkülözhetetlen élmények. A zenéről azt mondhatom, hogy nekem az szinte maga az élet, noha nem játszom hangszeren. Az a meggyőződés, hogy bármilyen művészeti ágban dolgozik valaki, a kompozíció törvényeit, amelyek a jó műalkotásban, az irodalomban is kell, hogy érvényesüljenek, a zenehallgatásból tudja igazán megtanulni. Túl azon, hogy a zene micsoda ajándéka mindnyájunknak, az alkotóművész számára hallatlanul izgalmas kompozíciós ihletéseket ad. A dinamikához is és a struktúrához is, mert azok a zenében nagyon tisztán jelennek meg.

– *Kik voltak azok a képzőművészek és zenészek, akik a legnagyobb hatást gyakorolták rád?*

– A zene erősen jelen volt az alkotómunkámban is Szabados Gyurival való barátságom révén, aki, azt gondolom, hogy mostohán kezelt nagy alakja a magyar művészetnek, és nincs azon a helyen, amit megérdemel. Szabadost az univerzalitás még inkább sújtotta, mint engem. Ráadásul ő még inkább került a művészeti érvényesülés kitaposott útjait, mint én. Olyan műfajban dolgozott, az improvizatív „szabad zenében”, amit Magyarországon ő alkotott meg, amelyet a mai napig nem tudott befogadni az úgynevezett magas művészetek főárama. A Szabados-jelenség bámulatos szintézisben öleli magához az archaikus népzene, a dzsessz és a modernséget, és valamilyen értelemben hihetetlenül mélyen plebejus, ugyanakkor nagyon arisztokratikus is, és van egy aránylag kicsi, de nagyon elkötelezett és sokarcú közönsége.

– *Mikor ismerkedtetek meg? Mert ez nyilván összefügg a szellemi mélyáramlatok alakulásával is.*

– A nyolcvanas évek elején egy Karátsón Gábor és Kemenczky Judit körül kialakult művészcsoporthoz „hangos folyóiratot” indított. A Belvárosi Művelődési Házban lezajlott egy beszélgetés Szabados Györggyel, de előtte meghallgathattuk felvételen a *Katonazene* című művét. Mélyen megrendített ez a mű – amire egyáltalán nem voltam felkészülve azon a délutánon. És azóta is, akárhányszor meghallgatom, ugyanolyan mélyen érint. Nem más, mint improvizációk sora egy magyar népdalra, egy katonanótára, és benne van a magyar kismember sorsának az egész szörnyűsége az elmúlt száz évben. Egy tiszta, monumentális panaszos dallam, amelyet Szabados szinte siratóként énekel el, beleszövedik, szétbomlik egy ilyen improvizatív és aztán egészen ezoterykussá váló komplex zenei szövegben, majd pedig újra összeáll. Az utána következő beszélgetés során pedig Szabados válaszaiban valamiféle szellemi kozmikus szél és ritkán tapasztalható komolyság áradt be a terembe.

Közelebről akkor ismerkedtem meg Szabadossal, 1984-ben, amikor *Esszék* vagy *Tanulmányok* címmel szerveződött egy újabb ellenzéki vállalkozás Mészöly Miklós égisze alatt: tematikus esszékötetsorozatot írtunk volna szellemi kérdésekről. Bábáskodtam Gyuri első esszékötetének megjelenésénél, amelyet Váci Tamással együtt írt. Életemnek nagyon fontos pillanata volt, amikor 1989 májusában felkért, hogy írjam meg a szövegét *A kormányzó halála* című táncjátéknak. Ez a Théâtre Jel, Nagy József párizsi színházának a produkciója volt. *A kormányzó halála* a Kádár-rendszer haláláról szól,

egy keleti, kínaiásra stilizált történetben, ami Bresztben, Orléansban, majd Párizsban került bemutatásra *A Császár halála* címmel – ez a cím a franciák számára érthetőbb volt. A műben a Nagy József-féle nagyon különleges mozgásművészet, Szabados és a Magyar Királyi Udvari Zenekar játéka, valamint az én hol mágikus, hol ironikus verseim találkoztak össze Kobzos Kiss Tamás előadásában. Ezzel aztán egész Nyugat-Európában turnéztak Salzburgtól Avignonig. Magyarországon sajnos, nem mutatták be, mert amikor Magyarországra ’91-ben elkerülhetett volna, a budapesti városvezetés azt mondta Nagy Józsefnek, hogy nagyon örülnek a Théâtre Jelnek, de *A kormányzó halálának* előadását nem kérik. Ezzel megfosztották a magyarokat attól, hogy láthassák a rendszerváltozás egyik ikonikus művét, amely ráadásul magyar és nemzetközi volt egyszerre.

– *Lehet, hogy az a tény, hogy elkötelezted magadat Antall József mellett, illetve a rendszerváltozás mellett, a továbbiakban beárnyékolta írói pályádat?*

– Hozott terheket és árnyékot – hosszú „utóbüntetést” szabtak ki rám. De törést inkább az okozott, hogy öt éven át, 1989–1994 között alig jutottam az íráshoz. Hiszen az íráshoz csend és introverzió szükséges. Különben szellemileg és erkölcsileg megerősödtem a miniszterelnökségi munkában. Átestem egy beavatáson, és érettebb ember lett belőlem. A hidat terhelni kell, ki kell tenni súlypróbának. 1995-ben érttem meg igazán – s erre még kitérek, hogy az írás és a politikai, diplomáciai munka ugyanakkor a történetnek a része. Én az Antall melletti munkának – főtanácsadó-

ként – teljes lényemmel elköteleztem magamat. Szerettem is csinálni, bár szinte beleszakadtam. Mindez természetes folytatása volt a Kádár-korszak alatti ellenzéki tevékenységemnek, de visszatérés is ahhoz a magyar középosztályi hagyományhoz, amit nagyon sokan szerettek volna kihaltnak tekinteni a magyar történelemben, s amelyhez oly sokak meglepetésére Antall is visszanyúlt korszerű módon. Nem Kodolányi Jánosra gondolok itt pusztán, hanem az említett nagyenyedi Asztalosokra és a szintén Kossuthpárti Veressekre is, anyám anyai ágára. Innen származott Veress Sándor zeneszerző, anyám unokatestvére, aki Bartóknak volt belső munkatársa, és 1948-ban emigrált. Bernben telepedett le, és a svájciak nagy nemzeti büszkesége lett.

– *Boldogult úrfikoromban, szerkesztőként én gondoztam moldvai gyűjtésének kiadását...*

– Sok szép, ismertté lett archaikus énekünket ő jegyezte le. Érdekes, hogy a Veress Sándormentalitást ott érzem a verseimben éppúgy, mint Laci öcsém szobraiban és ötvöstárgyaiban, István öcsém rajzaiban is: a mívesség és a légiesség, a modern és az archaikus sajátos együttesét. Talán ehhez a családi hagyományhoz tértem vissza a közéletben Antall meghívásának elfogadásával. Akkor még nem sejtettem, hogy – jó és rossz értelemben egyaránt – ez a döntés milyen mértékben formálja a sorsom.

Antall József tudta és hirdette, hogy azt a magyar közepet képviseli, amelyik eldöntötte az 1945. őszi választást a kommunistákkal szemben. Csodálatos, titokzatos erővel, a népiektől a nemzeti liberalizmuson át a kereszténydemok-

ráciáig húzódó magyar plebejus középnek ez a folyamatossága mint mélyáram, továbbélt a magyar társadalom mélyén a Kádár-korszak alatt is. Antall József felbukkanásával ez deklarálódott. Ezt értették meg annyian Antall környezetében, Mádl Ferenc vagy Szabad György, hogy csak két fontos nevet mondjak – vagy a barátaim közt Jeszenszky Géza, Kulin Ferenc, Granasztói György, Entz Géza, Vásáry István, Bollobás Enikő, Szávai János. A magyar közép megint jelentkezett, és annyi megtizedelés és vereség után, tétovázva olykor, megújult erőként bukkant fel. Ez volt az az erő, amely mellé odaálltam – pedig visszahúzódhattam volna. Egyébként a közélet iránti érzékenységem már igen korán jelentkezett az esszéimben. Jó másfél-száz esszét írtam az évtizedek során, a közéletitől az irodalmiig, a nyolcvanoldalas tanulmánytól az egyoldalas költői impresszióig. A közéletiségem másik arcának pedig a szerkesztői munkám tekinthető, amelyet szintén nagy kedvvel végzek: huszonegy éve a Magyar Szemle, harmadik éve a Hungarian Review élén.

– *Az előbb említetted A kormányzó halálát. És azt is, hogy az aktív politikai szerepvállalás, vagy legalábbis a lekötöttség jelent cezúrát az életutadban. Az első szakasz így A kormányzó halálával zárul le. Utána jön egy hosszas szünet, amikor a költészeted öröklágra kapcsolva őrződik meg. Értelemszerűen '94-et követően még kellett pár év, hogy az irodalmon kívül töltött időből visszatérj főhivatásodhoz. Így a kilencvenes évek utolsó harmadában indul újra költői életműved. Azóta viszont sűrűn követik egymást a köteteid.*

– Én a folyamatosságot is látom. *A kormányzó halála* a művészetben deklarálta a politikai elkötelezettségemet, és az vezetett át a kormány munkához. Nekem igen fontos volt megmutatnom, hogy létezik korszerű elkötelezett művészet, amely akár az ezoterikust is felöleli. Valóban, '95-ben álltam talpra költőként, egy súlyos mélypont után.

Lelkileg és szellemileg szörnyű évem, másfél évem volt '93 decemberétől kezdve, amikor Antall eltávozott közülünk. Az, hogy 1995–96-ban megírtam a *Plótinosz* szonettciklust, azt deklarálta a magam számára is, hogy újjá tudtam születni. Ennek a gyökere 1988. november 4-ig vezet vissza, amikor a köztemető 301-es parcellájának gazos, elrejtett és elhanyagolt mártír-sírhantjai és a *Plótinosz*-könyv együttes hatása alatt kibukott belőlem egy vers, amit akkori első fogalmazványában félretettem és elfelejtettem. 1994–95-ben nyúltam ismét hozzá: ez lett a *Talán önként, talán más okból* című hosszú szabadversem. Ez a kettős élmény számomra koherenciát adott mindannak, ami velem történt abban az elmúlt hét évben. Akkor értettem meg, hogy az a világ rendje, mégpedig a világnak egy nagyon magas platóni-keresztényi rendje, hogy emelkedünk és süllyedünk. Hogy a lélek leszáll a testbe, az anyagi világba, egyre mélyebbre süllyed, és aztán ismét föl tud emelkedni az isteni felé. Kötődünk személyes dolgainkhoz, dolgokhoz, amiket szeretünk, de ezek le is béklyóznak bennünket, és miattuk el is veszhetünk, elsüllyedhetünk. Tehát hogy igazából az emberi élet nem más, mint hogy hullámvasúton járunk föl-le a szellem és a legmélyebben elesett

materiális világ között, és hogy ez tragikus, de felemelő és hallatlanul szép dolog, amelyben a születés és a halál is csak vékony választóvonal. És hogy fölfelé kell és lehet törekedni. Amikor az ember ide elér a gondolkodásban, akkor megérti, hogy igen, mással is megtörténtek ezek a súlyos bukások és krízisek, ezek a felemeltetések, és hogy ez a világ rendje. Számomra akkor ez a platóni hasonlat, Plótinosz hasonlata a szellem, a lélek és a test viszonyáról, hirtelen magába ölelte mindazt, ami életben addig történt és ami történni fog, de akár a szeretteimmel és a nemzetemmel is történt és történni fog. Van tehát feltámadása a szellemnek itt is, ebben a létünkben. Mint ahogy van élő halál van, aki a halálban él. Ezzel a felismeréssel együtt bekövetkezett bennem egy másik nagy szellemi esemény is: ezt a Plótinosz-élményt rímes szonettekben kezdtem írni.

Nagyon furcsa, ahogy összefüggenek a dolgok az életben. Az a lelki szabadságprogram, amelyik engem modernistává tett, '87 környékén metamorfózison ment át. Amikor felismertem, hogy most egy közösséget képviselek, amikor lehetségessé válik egy nemzeti közösség újjászületése, abban a pillanatban a nemzet tradíciója által létrehozott régi formák értelmet nyernek és megújíthatók lesznek. A politikában is, és a művészetben is. Ennek logikáját csak a szonettciklus befejeztével ismertem föl. Közben továbbírtam, azóta is írom a prózaverseket és szabadverseket is. A prózaversben formálható meg a leghívebben az álom, a képzelet és a valóság egybejárása. 2007 óta pedig elsősorban az foglalkoztat, hogy rímtelen szonettekbe írom a Shakespeare-improvizációimat

– a magam érzelmi életét egy Shakespeare-életbe.

– *Abban, amit most mondtál, a legjobban az tetszett, hogy költői műformákban is pontosan leképezhető volt, miként válik költői élménnyé a rendszerváltás élménye. Ami természetesnek tűnik, de ropant meghökkentő és váratlan. Olyan fordulat, amire korábban semmilyen értelemben nem lehetett számítani. Ki gondolta volna? De az utóbbi húsz évet, amely az életben, és egy költői életúton igencsak hosszú idő, egy percnél érzem. Alighanem azért, mert nagyon egységes, nagyon egyetlen darabból faragott tömb.*

– Kevés alkalom nyílik arra, hogy ilyesmin gondolkozhassak. Ma a magyar szellemi élet töredezett és kisszerű lett, az írás értékei önmagukban nem kapnak figyelmet, s ennek megfelelően az irodalom elgyengül, elszürkül. Van ebben felelőssége az íróknak is: bűvös körbe zárultunk. Amikor az irodalom nem tartja magát fontosnak, akkor nem is szül fontos műveket.

Igazán most kezdem a változás szeleit érezni minden területen, a harmincasok, negyvenesek legjobbjaiban, akik most érnek be. Látok olyanokat, akik okosan, felkészülten és bátran figyelik a világot, a múltat is beleértve. A gondolkodásban eddig alig történt meg a rendszerváltozás, semmi igazán új, igazán nagy dolog nem történt eddig a szellemi életben. Most remény van arra, hogy történhet.

Egyébként pedig azt mondhatom, hogy ma is ugyanazokból az energiákból táplálkozom, mint a pályám elején. Az örök témáim bukkannak fel más-más arculattal. És ma is abból táplálkozik a versíró, esszéíró kedvem, hogy Jékely

Zoltán úgy törődött velem, hogy Robert Duncan úgy fogadott San Franciscóban, hogy Cs. Szabó László és Szabó Zoltán úgy figyelt rám. Ők egy életreszóló töltést adtak, és a mostoha évtizedekben ez vitt engem előre.

– *A felsoroltak lenyűgözően tehetségesen, lebilincselően demokratára módra szolgálták közösségüket és a szellemet. Ezzel szembeállítva elborzasztó az az ideológia, hogy a jövőben a szellemi élet és teljesítményei egy közegétől elszakadt „mandarinkultúrában” élhetnek csak tovább, és a közönségük is csupán a társadalom más csoportjaitól elkülönült, különleges zárvány lesz. Ezzel szemben egy nyitott, hagyományos kultúraeszményt képviselsz – ez ma konzervativizmus. Így vagy konzervatív költő, ám ezen a konzervativizmuson belül, a közlésformáid folyamatos megújításával, új műfaji kísérletekkel, a költői nyelv fölfrissítésével kétségbevonhatatlan a korszerűséged, a modernizmusod. Nem csoda, hogy ezzel olyan nagyon nem tud mit kezdeni egyik tábor sem. Úgy tűnik, ebben az értelemben is kiürült a közép...*

– Amit Nagy Hagymánynak nevezett Hamvas, az az egyetlen érvényes dolog az emberiség történetében. Az az, amit élni lehet és élni kell tovább. És persze a nemzeti hagyomány. Hogy úgy mondjam, nekem Rilke számít. Ő számomra abszolút igazodási pont, mint ahogy az említettek is. Ha az ő szellemükkel megerősítve, éberem és figyelmesen járjuk utunkat a mában, akkor azok a dolgok, amiket írunk, használhatók lesznek a jövő számára valahogy – vagy pedig nem lesz egyáltalán jövő. De semmi nem történhet, ami érvénytelenné tenné világom sarokpontjait.

Gróh Gáspár